

Klió 2010/2.

19. évfolyam

KORA ÚJKOR, ÚJKOR

Thomas Jefferson a feketék erkölcsi érzékéről

Thomas Jefferson (1743–1826) pályafutása szinte az Egyesült Államok harmadik elnöke (1801–1809) halálától a történetírók érdeklődésének középpontjában áll. Már a XIX. században olyan monumentális, nagy hatású munkák születtek róla, mint *Henry Adams* (1838–1918) kilenc kötetes, *The History of the United States during the Administration of Jefferson and Madison* című sorozata (1889–1891), amelynek egy része magyarul is olvasható. Jefferson és a rabszolgaság kérdése azonban sokáig háttérbe szorult, s igazán csak az 1960-as évektől, az Egyesült Államokban bekövetkezett társadalmi változásoktól és a polgárjogi mozgalom kibontakozásától nem függetlenül fordult felé a kutatók érdeklődése. A kérdéssel kapcsolatos első tudományos igényű monográfia 1977-ben látott napvilágot, s a probléma előtérbe kerülése nagymértékben járult hozzá azon „revizionista” történetírói irányzat kibontakozásához, amelynek eredményei következtében Jefferson, a *Függetlenségi Nyilatkozatot* kihirdető és az Egyesült Államokat megalapító félistenből hús-vér emberré vált, aki valamivel több, mint négyszáz rabszolga tulajdonosa volt hosszú élete folyamán.^[1]

Ez a „revizionista” iskola egy másik szinten, az eszmetörténet vonatkozásában is jelentkezett. Az amerikai forradalom eszmetörténeti háttéréről az 1960-as évek végétől kibontakozó ún. „republikanizmus-vita” eredménye az lett, hogy a korábban hangsúlyozott locke-i ihletettségű liberalizmus helyett olyan eszmeáramlatok kerültek előtérbe az amerikai Alapító Atyák inspirálóiaként, mint a XVIII. századi angol valódi whig ellenzékiesség vagy a skót felvilágosodás. Ezek a fejlemények természetesen Jefferson vonatkozásában is éreztették hatásukat, s a „republikanizmus-vita” egyik legérdekesebb fejezete éppen arról szólt, hogy az amerikai köztársaság korai politikai életére oly nagy hatást gyakorló harmadik elnök gondolkodását mely eszmeáramlatok befolyásolták. Egyértelműen bebizonyosodott, hogy Jefferson szellemi fejlődésére és érett politikai gondolkodására, a korábban véltnél jelentősebb hatást gyakoroltak a skót felvilágosodás olyan képviselői, mint Henry Home (Lord Kames, 1696–1782), Francis Hutcheson (1694–1746) vagy David Hume (1711–1776). E szerzők hatása különösen Jefferson morálfilozófiája vonatkozásában volt megragadható a skót gondolkodók „erkölcsi érzelmekről” szóló tanítása formájában.^[2]

A Jeffersonnal kapcsolatos historiográfia e két újabb irányzatának összekapcsolására törekedett tanulmányában *Vajda Zoltán*, a Szegedi Tudományegyetem Angol–Amerikai Intézetének docense, a polgárháború előtti amerikai történelem kiváló szakértője. Vajda ugyanis azt vetette fel, hogy Jeffersonnak, a feketéket illető, a fehérkéhez képest alacsonyabb rendű szellemi képességeire vonatkozó felfogása a skót szerzők erkölcsi érzelmekről szóló elmélete segítségével értelmezhető. A szakembereket már régóta foglalkoztatta, hogy miként volt összeegyeztethető Jefferson gondolkodásában a minden ember egyenlőségére vonatkozó, a *Függetlenségi Nyilatkozatból* jól ismert felfogás azzal, hogy a feketéket, a fehérkéhez viszonyítva, egyértelműen alacsonyabb szellemi képességekkel rendelkező lényekként jellemezte. Nem Vajda Zoltán volt az első, aki felvetette azt a gondolatot, hogy ezt az ellentmondást a skótok erkölcsi érzelmekre vonatkozó elmélete segítségével lehet feloldani. Már *James Oakes* felhívta erre a figyelmet egy 1999-ben megjelent tanulmányában. Jefferson szerint ugyanis a fehérék és a feketék, memóriájuk tekintetében egyenlő képességekkel rendelkeznek. Oakes figyelte fel arra, hogy Jefferson – a skót szerzők felfogása alapján – a memória szerepét a nyolc és tizenhat éves kor közötti időszakban tartotta meghatározónak a tanulási folyamatban. Ezt követően viszont, a magasabb készségek elsajátítására alkalmassá tevő reflexió kerül az előtérbe, s ez utóbbi vonatkozásában viszont a feketék rosszabb adottságokkal rendelkeznek. Vagyis a feketék nem képesek magasabb szintű ismeretek elsajátítására és megrekedtek egy alacsonyabb rendű gondolkodás szintjén.^[3]

Vajda Zoltán szintén az erkölcsi érzelmekre vonatkozó skót felfogás segítségével, ám más úton próbálta megoldani a fenti dilemmát. Tanulmányát a skótok felfogásának rövid, általános bemutatásával kezdi, s ezt követően tér át Jefferson nézeteinek elemzésére. Bár a skót szerzők véleménye nem volt teljesen azonos az erkölcsi érzék megítélésében, Vajda mégis úgy véli, hogy azon, csakis az emberre jellemző olyan képességet értettek, amely etikai jellegű ítéletek meghozatalára és arra tesz képessé, hogy másokkal jót tegyünk. Ez tehát a jóakarató érzelmek, s a mások iránt érzett szimpátia központja az emberi gondolkodásban. Minthogy az erkölcsi érzéket az észről és a képzelőerőtől független entitásként fogták fel, ennek segítségével tudták megmagyarázni azt, hogy a csekélyebb észbeli képességekkel rendelkező emberek is képesek erkölcsi ítéletek meghozatalára. A skót szerzők úgy vélték, hogy erkölcsi érzékkel minden ember rendelkezik, ám ehhez azt is hozzátették, hogy ennek mértéke nem azonos az egyes emberekben, illetve az emberek egyes csoportjaiban.

A skót szerzők tehát elválasztották egymástól az erkölcsi érzéket, illetve az ésszel és a képzelőerőt. Ez azonban egyáltalán nem jelentette azt, hogy a két utóbb említett tényezőnek semmilyen szerepe sem lenne az erkölcsi ítéletek meghozatalában. *Lord Kames* például úgy vélte, hogy a civilizációs folyamat révén, az ész közreműködésével az erkölcsi érzék fejleszthető, s ebben a folyamatban kiemelkedő jelentőséget tulajdonított a tanulásnak. *Hume* és *Adam Smith* (1723–1790) felfogásában az erkölcsi ítéletek alapját képező szimpátia, az ész és a képzelőerő segítségével teszi képessé az egyént arra, hogy mások érzelmeivel azonosítsa magát. Smith

a képzelőerőnek tulajdonított kiemelkedő jelentőséget, amely arra szólítja fel az egyént, hogy „pártatlan szemlélőként” jelenjen meg az etikai döntések meghozatala során, a képzelőerő által ítélve meg cselekedeteit akkor, amikor szimpátiát érez valaki iránt.

Jefferson az erkölcsi érzéket, illetve a belőle származó érzelmeket – a jóakaratot és a szimpátiát – a szívből származtatta. Felfogása szerint, az erkölcsi érzék nem csupán az egyénnek azt a képességét fejezi ki, hogy képes egymástól megkülönböztetni a jót és a rosszat, hogy képes erkölcsi ítéletek meghozatalára, hanem az is nagyon fontos jellemzője, hogy képes a fejlődésre. Az ember ugyanis tökéletlen erkölcsi érzékkel jön a világra, amely azonban az érési folyamat következtében és a gyakorlat által fejleszthető, minek eredménye a jó ítéletalkotásra képes habitus kifejlődése lesz. Az erkölcsi érzék ezen tökéletesedése azonban csak egy lehetőség, de nem szükségszerűen megy végbe.

A korábban említett skót gondolkodókhoz hasonlóan, Jefferson is úgy vélte, hogy az ész és a képzelőerő is közreműködik erkölcsi ítéleteink meghozatalában. Az ész segítségével vagyunk ugyanis képesek előre látni és kiszámítani azon tetteink következményeit, amelyek mások jólétére hatással vannak. A képzelőerő képességével rendelkezvén pedig, el tudjuk képzelni azt, hogy mások hogyan értékelik cselekedeteinket, ami pedig elősegíti az erkölcsileg helyes döntések meghozatalát. Az erkölcsi érzék fejleszthetőségét illetően, Jefferson különösen nagy jelentőséget tulajdonított az irodalomnak. Az erkölcsi szempontból megfelelő művek olvasása által megerősíthető az egyénnek az a képessége, hogy meg tudja ítélni, és értékelni tudja egy adott kulturális közösség többségének erkölcsi ítéleteit.

Vajda, Jefferson azon felfogásának is nagy jelentőséget tulajdonít, hogy az erkölcsi érzék „kulturáspecifikus”. Egy egész emberi közösségben segíti elő a helyes erkölcsi ítéletek meghozatalát, s egy sajátos emberi társadalomra jellemző erkölcsi elvárások kialakítása által, nagymértékben járul hozzá az egyének együttműködéséhez az adott társadalomban. Ez viszont azt is jelenti, hogy az egyes emberi közösségek eltérő erkölcsi érzékkel rendelkeznek, vagyis az az erkölcsi magatartás, ami az egyikben helyénvaló, egy másikban nem biztos, hogy annak számít. Továbbá, Jefferson úgy vélte, hogy az erkölcsi érzék korlátozott jellege abban is megnyilvánul, hogy a természetes jóakarát és szimpátia a családtagokra korlátozódik, mivel csak-is közöttük vannak meg a vonzalom természetes kötelekei.

Amint Vajda Zoltán megjegyzi, az erkölcsi érzék e „kulturáspecifikus”, relativista értelmezésének „súlyos következményei vannak a (ti. Jefferson – L. Cs.) faji kapcsolatokra vonatkozó felfogására nézve” (280. o.). Ez utóbbit, *Daniel Wickberg* elmélete segítségével mutatja be Vajda. Wickberg a szimpátia partikularisztikus és univerzalisztikus felfogását különböztette meg egymástól. Az első olyan kapcsolatokat jelent, amelyek azonos csoportidentitással rendelkező emberek között figyelhetők meg. Vagyis, „homogén csoportokhoz tartozó emberi lények közötti vonzalmat feltételez, alapuljanak bár ezek a csoportok az osztály, nem, etnikai, nemzeti vagy másfajta hovatartozáson” (280. o.). Ez a fajta szimpátia kizárja a köreiből a nem az adott csoporthoz tartozó egyéneket, vagyis éles vonalat húz a partikularisztikus szimpátia alanyai és az abból nem részesülők közé. Ezzel szemben, a szimpátia univerzalisztikus változata eltérő csoportidentitással rendelkező egyének között jön létre, vagyis tagadja annak a határvonalnak a létét, amiről a partikularisztikus szimpátia esetében esett szó. Az erkölcsi érzék elmélete szempontjából különös jelentőségű, hogy olyan képzelőerő meglétét feltételezi az egyének részéről, ami a más csoportidentitással rendelkezők helyzetének és tapasztalatának megértését teszi lehetővé számukra.

Wickberg elméletének alkalmazása előtt Vajda Zoltánnak azt a kérdést is meg kellett válaszolnia, hogy Jefferson szerint rendelkeztek-e, vagy milyen mértékben rendelkeztek a feketék erkölcsi érzékkel? A kutatók véleménye megoszlik a kérdést illetően. A feketék és a fehérek közötti kapcsolatról úttörő jelentőségű munkát publikáló *Winthrop Jordan* úgy találta, hogy Jefferson szerint a feketék „teljesen kifejlett” erkölcsi érzékkel rendelkeznek, s az olyan „hibáik”, mint a tolvajlásra való hajlamuk rabszolgái állapotukból következnek. *Andrew Burstein*, a korabeli amerikai szentimentalizmus kiváló ismerője, aki egész könyvet szentelt Jefferson érzelmi élete elemzésének, viszont úgy vélte, hogy Jefferson szerint a feketék egyáltalán nem rendelkeznek erkölcsi érzékkel. *Ari Helo*, Jefferson életének kiváló finn ismerője, illetve *Peter Onuf*, a Virginiai Egyetem Jeffersonról elnevezett professzori székének betöltője középutas megoldást választva arra a következtetésre jutott, hogy Jefferson szerint a feketék egyfajta korlátozott morális érzékkel rendelkeznek, mivel a rabszolgaság körülményei a gyerekek érzelmi színvonalára süllyeszti őket. Vajda szerint, Jeffersonnak a feketék alsóbbrendűségére vonatkozó elmélete megértése szempontjából nem az a fő kérdés, hogy szerinte a feketék rendelkeznek-e erkölcsi érzékkel vagy sem. Szerinte a probléma megoldásához közelebb visz, ha a feketék erkölcsi érzelmeinek hatókörét, illetve azt a kiegészítő szerepet vizsgáljuk meg, amelyet az ész és a képzelőerő Jefferson felfogása szerint játszott erkölcsi érzékükkel összefüggésben. ^[4]

Jefferson, levelezésében és a *Jegyzetek Virginia államról* című, hosszabb értekezésében fejtekte ki a feketék szellemi képességeinek alacsonyabb rendűségére vonatkozó nézeteit, illetve azt, hogy ebből következően, lehetséges-e egyáltalán a feketék és a fehérek békés egymás mellett élése. Jefferson rossz és megszüntetendő dolognak tartotta a rabszolgaságot, ám annak felszámolását csakis a tulajdonosok kárpótlásával tudta elképzelni. Úgy vélte, hogy a két faj között felgyülemlett előítéletek és gyűlölség a feketék és fehérek közötti elkerülhetetlen polgárháborúhoz vezetne, ha a feketék felszabadításuk után is az Egyesült Államok területén maradnának. A feketék alsóbbrendűségéből következően, Jefferson a két faj közötti szexuális kapcsolatokat is elvetette, mivel az a fehér faj degenerálódásához vezetne. Ezért, kitelepítésüket javasolta, a kárpótlási összeget pedig – legalábbis élete vége felé – úgy kívánta lentebb szorítani, hogy az állam az újszülötteket vásárolta volna meg fokozatosan a tulajdonosoktól. ^[5]

Ebben az összefüggésben a kérdés abban a formában merül fel, hogy a feketék erkölcsi érzéke vagy annak hiánya felelőssé tehető-e azért, hogy nem lehetséges a két faj békés együttélése? A *Jegyzetek Virginia államról* elemzése alapján Vajda Zoltán egyértelműen úgy találta, hogy Jefferson szerint a feketék morális érzéke korlátozottabb a fehérekéhez viszonyítva, amit például azzal igazolt, hogy a fekete férfiak és nők szerelmét nem az erkölcsi érzékből származó vonzalom, hanem pusztán érzéki nemi vágyakozás jellemzi. Összességében, Jefferson mégsem kérdőjelezte meg, hogy a feketék rendelkeznek erkölcsi érzékkel, mivel alkalmasnak tartotta őket arra, hogy a fehérektől elkülönülve, saját országukban önálló életet éljenek, s azt is hozzátette, hogy gyakran adják tanújelét jóakarataknak, hálának és hűségnek.

Ha viszont mindez így van, s a felszabadított feketéket erkölcsi érzékük alkalmassá teszi arra, hogy a fehérektől elkülönülve teljes életet éljenek, akkor milyen szerepet játszik erkölcsi érzékük abban, hogy Jefferson szerint nem alkalmasak arra, hogy a

fehérekkel együtt éljenek? Vajda szerint ez azzal magyarázható, hogy Jefferson a wickbergi értelemben vett partikularisztikus szimpátia koncepcióját alkalmazta a feketékre. A feketéket eltérő identitással rendelkező olyan csoportként fogta fel, amelynek tagjai az erre jellemző korlátozott hatókörű szimpátia következtében nem képesek arra, hogy beleéljék magukat a fehérek helyzetébe, és hozzájuk pozitív erkölcsi érzelmekkel viszonyuljanak. Morális érzékük tehát partikularisztikus jellegű. Ez a felfogás megfelel annak a határozott választóvonalnak, amelyet Jefferson a két faj között megállapított.

Mint emlékezhetünk rá, Vajda Zoltán azt is kimutatta, hogy Jefferson felfogásában az ész és a képzelőerő is szerepet játszik az erkölcsi érzék kibontakozásában és fejlődésében. De vajon a feketék képesek-e arra, hogy eszük és képzelőerejük segítségével túllépjenek partikularisztikus erkölcsi érzékük korlátjain? Jefferson úgy találta, hogy a feketék előtt nem áll nyitva ez a lehetőség, mivel észbeli képességeik és képzelőerejük egyértelműen korlátozottabb a fehérekéhez viszonyítva. Az Egyesült Államok harmadik elnöke ezt azzal is igazolva látta, hogy meglehetősen szkeptikusan nyilatkozott olyan, a korban jól ismert fekete alkotók szellemi teljesítményéről, mint a költő Ignatius Sancho (1729?–1780) és Phillis Wheatley (1754?–1784) vagy a matematikus Benjamin Banekker (1731–1806).

Mint Vajda korábban rámutatott, Jefferson felfogásában a képzelőerő döntő szerepet játszott abban, hogy az egyének érzékelné tudják azt, hogy mások mit tartanak erkölcsi értelemben jónak. Az univerzalisztikus szimpátia koncepciója szerint a képzelőerőnek a mások helyzete és tapasztalata megértése szempontjából is nagy jelentősége van. A feketéket partikularisztikus szimpátiával s „a másokkal történő azonosulást lehetővé tevő képzelőerővel nem rendelkező lényekként pozícionálva, Jefferson megfosztotta őket annak lehetőségétől, hogy felszabadításuk után, szimpatikus módon viszonyuljanak a fehérekhez” (284. o.). Vajda szerint tehát, Jefferson felfogásában nem azért nem volt lehetséges a feketék és fehérek békés egymás mellett élése, mert az előbbiek semmilyen vagy csak korlátozott erkölcsi érzékkel rendelkeznek, hanem annak volt köszönhető, hogy a feketékhez a partikularisztikus szimpátia koncepciója alapján viszonyult. Persze – jegyzi meg szellemesen és találóan Vajda Zoltán – Jefferson a fehéreket sem ruházta fel az univerzalisztikus szimpátia gyakorlásának képességével. Annak ellenére, hogy Jefferson felfogása szerint magasabb rendű észbeli képességekkel és képzelőerővel rendelkeznek, a feketékkel kapcsolatban olyan mélyen gyökerező előítéletek élnek körükben, ami az ő térfelükről tekintve is a partikularisztikus szimpátiának megfelelő választóvonalat húz a két csoport közé. Az Egyesült Államok harmadik elnöke pedig egyértelműen e vonal „fehér” oldalára helyezte önmagát.

Zoltán Vajda: Limited Expectations: Thomas Jefferson on the Moral Sentiments of Blacks and Race Relations (Korlátozott elvárások: Thomas Jefferson a feketék erkölcsi érzelmeiről és a faji viszonyokról). Within and Without Culture (Kultúrán innen és túl). – Essays in Honor of Bálint Rozsnyai (Írások Rozsnyai Bálint tiszteletére). JATEPress, 2009. Szeged, 277–286. o.

Lévai Csaba

[1] . Henry Adams: *Thomas Jefferson első elnöksége 1801–1805*. (Európa, Bp. 1986.). John C. Miller: *The Wolf by the Ears. Thomas Jefferson and Slavery*. (University Press of Virginia, Charlottesville, 1977.). A „revizionista” iskola kibontakozására, illetve a Jefferson és a rabszolgaság kapcsolatára vonatkozó történetírásra lásd: Lévai Csaba: Politika, média és történetírás: Thomas Jefferson és Sally Hemings esete. *Aetas*, 2008/2. 83–94. o.

[2] . A republikanizmus-vita történetére lásd: Lévai Csaba: *A republikanizmus-vita. Vita az amerikai forradalom eszméletörténeti hátteréről*. (L'Harmattan, Bp. 2003.). A skót felvilágosodásnak Jeffersonra, illetve az amerikai forradalom vezetőire gyakorolt hatásáról magyarul lásd: Lévai: i. m. 2003. 327–340. o. Vajda Zoltán: Civilizáció és stabilitás (David Hume és James Madison köztársaságról és pártokról alkotott nézetei). *Aetas*, 2008/2. 19–32. o.

[3] . James Oakes: Why Slaves Can't Read: The Political Significance of Jefferson's Racism. In.: *Thomas Jefferson and the Education of a Citizen*. Ed.: James Gilreath (Library of Congress, Washington D.C., 1999.) 177–192. o. Jefferson feketékre vonatkozó felfogására, illetve James Oakes nézeteire vonatkozóan magyarul lásd: Lévai Csaba: „Reszketek hazámért, ha arra gondolok, hogy Isten igazságos” (Thomas Jefferson és a rabszolgaság problémája) *Aetas*, 2001/1. 5–26. o.

[4] . Winthrop D. Jordan: *White Over Black: American Attitudes Towards the Negro, 1550–1812*. (University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1968.); Andrew Burstein: *Sentimental Democracy: The Evolution of America's Romantic Self-Image*. (Hill and Wang, New York, 1999.); Andrew Burstein: *The Inner Jefferson: Portrait of a Grieving Optimist*. (University of Virginia Press, Charlottesville, 1995.); Ari Helo–Peter S. Onuf: Jefferson, Morality, and the Problem of Slavery. *William and Mary Quarterly*, 2003 July, 583–614. o.

[5] . A *Jegyzetek Virginia államról* feketékre vonatkozó részletei magyarul is olvashatók: *Új rend egy új világban. Dokumentumok az amerikai politikai gondolkodás korai történetéhez*. Szerk. Lévai Csaba (Multiplex Media – Debrecen University Press, 1997.) 104–110. o. Jefferson rabszolgaságról vallott nézeteire magyarul részletesebben lásd: Lévai: i. m. 2001. A feketék és a fehérek közötti szexuális kapcsolatokat elutasító felfogása tükrében, különösen élénk történetírói és közéleti vitát váltottak ki azok az újabb eredmények, amelyek egyértelműen arra utalnak, hogy Jefferson tartós szexuális kapcsolatot tartott fenn az egyik mulatt szolgálólányával. Erre vonatkozóan magyarul lásd: Lévai Csaba: i. m. 2008.